

Szóró Ilona: Értékvesztés - értékmentés. Vita az olvasókörok feloszlataáról



Bevezetés

Az 19. század második felében megjelenő olvasókörok elsősorban az agrártársadalom civil szervezetei voltak. Egy-egy helyi kisközösséget fogtak össze, egy határrész, egy tanyakörzet, egy falu, vagy a városokban egy telep, egy kerület lakóinak társadalmi érdekeit, kulturális törekvéseit szolgálták. Az alulról szerveződő, demokratikus működésű, autonóm szervezetek sajátos elnevezésüktől függetlenül komplex feladatkört láttak el. A kulturális szerep, a könyvtári szolgáltatás, a felnőttképzés, a műkedvelő előadások, a hagyományőrző és szórakoztató programok mellett közéleti, érdekképviseleti tevékenységet folytattak, szociális feladatokat vállaltak és támogatták a tagság gazdasági törekvéseit. Az olvasókörok működése mindig a helyi igényekhez alkalmazkodott, és döntően önerőre, a tagok áldozatvállalására támaszkodott. Így a legkisebb településen, a tanyák, puszták világában is gyökeret tudott verni ez az egyesületi forma, és sokszor igen szűkös anyagi viszonyok között is fenn tudta tartani magát. Az olvasókörok tagsága általában nem rendelkezett magasabb iskolai végzettséggel, komolyabb társadalmi pozícióval vagy jelentősebb vagyonnal, a hétköznapi problémák megoldásában, a helyi törekvések megvalósításában azonban a szervezetek jelentős segítséget tudtak nyújtani a körzetben élő lakosság számára.

Az olvasókörok felszámolása

A II. világháborút követő években országosan mintegy 1000 olvasókör jellegű egyesület működött, megközelítőleg 150–160 000 fős tagsággal. Ez a családtagokkal együtt meghaladta a félmillió főt, a szervezetek tevékenysége azonban ennél még szélesebb kört érintett. Az 1940-es évek végén a politikai hatalom kisajátítására törekvő kommunista párt támadást indított minden független, demokratikus szervezet ellen. A kultúra területét az ideológiai harc színterének tekintette, és igyekezett kiszorítani onnan a nyugati polgári, vagy a hazai népi, nemzeti értékeket, gondolkodásmódot. A társadalmi egyesületek tevékenységét egyre jobban korlátozták. A pártállami diktatúra kiépülésének időszakában, 1949–1951 között, más civil szervezetekhez

hasonlóan az olvasóköroket is feloszlatták. Mivel ezek döntően a birtokos parasztsághoz kötődtek, az új hatalom a kollektivizálás ellenfeleit látta bennük, melyek a tsz-szervezés ellen mozgósítják az agrárnépességet. A belügyminiszter részletesebb indoklás nélkül, mondvacsinált ürüggyel százsámra tiltotta be az egyesületek működését, legtöbbször azzal az általános, semmitmondó megállapítással, hogy nem az alapszabályuknak megfelelő tevékenységet folytatnak (Király 1998:120; Sóber 2006:97).

A feloszlattott olvasókörok székházát, vagyonát rendszerint az ekkor alakult helyi tsz-ek, az újonnan létrehozott Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége (DÉFOSZ) fiókegyesületei, vagy más baloldali szervezetek kapták, köztük a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) vagy az Egységes Parasztfjúság Országos Szövetsége (EPOSZ). Az egyesületi könyvtárakat kiselejtezték, gyakran még az értékesebb kiadványaikat, klasszikus szépirodalmi műveket is bezúzták. A vagyon új gazdái azonban általában csak rövid ideig használták az olvasóköri ingatlanokat, felszerelést. A DÉFOSZ hamarosan maga is felszámolásra került. A baloldali szervezetek rövid időn belül jobb, értékesebb épületekhez, eszközökhöz jutottak. A tsz-ek a gyakori átalakulás miatt szintén nem hasznosították a nekik juttatott épületeket. Így az olvasókörok komoly anyagi erőfeszítések árán felépülő otthonai, a gondosan összegyűjtött felszerelésük néhány éven belül többségében tönkrement, elpazarolódott, pedig mindez jól hasznosítható lett volna a későbbi kulturális fejlesztéseknél. Az egyesületek felszámolásával a vidéki lakosság jórészt elvesztette a közösségszervezés, az önálló gazdasági, társadalmi és kulturális tevékenység lehetőségét (Vadász 1998:653; Szathmáry 1947:542–546).

Önszerveződő és öntevékeny társadalmi, kulturális aktivitás helyett a kiépülő diktatúra vezetése irányított népművelést akart, melynek bázisául az újonnan létrehozott kultúrházak szolgáltak. 1950-ig mindössze 433 ilyen létesítményt adtak át, a következő három év során viszont már 1200 kultúrház készült. Látogatottságuk azonban messze elmaradt a várakozástól, az átpolitizált programok évről-évre egyre kevesebb résztvevővel zajlottak. Az olvasókörok korábbi népszerűségét a népművelési szervek sajátos módon igyekeztek kiaknázni. Az MDP, és tömegszervezetei, valamint a kultúrházak és népkönyvtárak csoportokat szerveztek egy-egy megfelelő politikai mondanivalóval szolgáló könyv elolvasására és megbeszélésére, és ezeket „olvasó körnek” nevezték. (Halász 2013:28–32; Mikusik 1952:10–13).

Sztálin halálát követően, 1953 nyarán, az újonnan kormányra került Nagy Imre által bevezetett gazdasági, társadalmi reformok a kultúra területén is változásokat tettek lehetővé. Az új kormányprogram szellemében egyre többen fogalmazták meg, hogy korábban a közművelődésben vagy a népkönyvtárak tevékenységében a tartalmi szempontokat háttérbe szorította a „politikai nevelő funkció” (értsd: politikai propaganda). A kultúráközvetítés, a művelődés intézményrendszerének 1949 óta tapasztalt, erősen átpolitizált, propagandisztikus jellegű és döntően mennyiségi szemléletű adminisztratív átalakítása nyomán eltűnt a sokszínű közösségi tevékenység, a helyi igényeket szolgáló civil aktivitás és ennek egyik jellemző, különösen az agrárvidékeken virágzó szervezeti formája, az olvasókör (Pogány 2017:411).

A kulturális reformok lehetőségét kereső Írószövetség egyik összejövételén Szabó Pál beszámolt arról, hogy képviselőként Békés megye falvait járva sokan panaszkodtak neki az olvasó egyesületek felszámolása miatt, mert azok szerepét, közösségszervező erejét, otthonos közegét az új kultúrházak, népművelési könyvtárak nem pótolják. Erre reflektálva a *Művelt Nép* szerkesztője, Mesterházi Lajos hosszabb cikket közölt, az olvasókörok kérdéséről, amelyben vitatta Szabó Pálnak az egyesületekkel kapcsolatos pozitív megítélését. Álláspontja szerint, a dualizmus korában a

szegényebb rétegek társadalmi összefogását és kulturális lehetőségeit szolgáló egyesületek progresszív szerepet játszottak, ez azonban a Horthy korszakban fokozatosan megszűnt. A II. világháború után a haladó törekvéseknek már a demokratikus pártok biztosítottak fórumot, az olvasókörök pedig, gyorsan elavuló könyvanyagukkal már inkább a fejlődést gátló tényezővé váltak. Ezért indokolt volt a felszámolásuk, könyvtáraik kiszелеktálása, és helyettük a népi demokrácia értékeit közvetítő kultúrházak, és haladóbb szemléletű művekkel feltöltött népkönyvtárak létesítése (Mesterházi 1953:29–30).

Mesterházi szerint a problémát a túlzott centralizáció okozta, hogy a kulturális fejlesztések csak a települések központjára koncentráltak, a távolabb élőket viszont művelődési lehetőség nélkül hagyták. Hibás döntés volt elválasztani a kultúrházat a könyvtártól, hiszen korábban ez a két funkció szorosan egymásra épült és erősítette egymás hatékonyságát. Mesterházi úgy vélte, ismét közel kellene vinni az emberekhez a kultúrát, szükség lenne kistelepülési, külterületi művelődési intézményekre. Át kell venni a régi olvasóköröktől, hogy a könyvtár és a klubélet, a művelődés és a közösséget érintő, érdeklő ügyek megbeszélése szorosan összetartozik, ennek egy intézményben kell teret adni. Mesterházi még azt is hozzátette, hogy az idegenül hangzó kultúrház kifejezést fel kellene váltani az emberek számára ismerősebb olvasókörrel (Kovalcsik 2003:823; Mesterházi 1953:29–30).

Az olvasóköri vita kibontakozása

Mesterházi cikke komoly vitát indított el, amelyben a kor kulturális életének neves személyiségei és a művelődés területén dolgozó kevésbé ismert szakemberek egyaránt megnyilatkoztak. Veres Péter a balmazújvárosi Földművelő Egyletben eltöltött éveit idézte fel hozzászólásában. Ott volt lehetősége, hogy megismerkedjen a magyar és világirodalom klasszikus műveivel, ezért úgy fogalmazott, hogy „az olvasóköröknek köszönhetem még talán azt is, hogy író lettem”. Szerinte hiba volt a körök tömeges felszámolása még akkor is, ha voltak köztük rosszul működő, sekélyes kulturális tevékenységet folytató egyesületek is. Sürgette, hogy a városközpontoktól távolabb élők számára tanyacsoportok, falu- és városrészek szerint létesítsenek helyi művelődési intézményeket, melyek az olvasóköri hagyományokat követve a társasélet valódi otthonaiként szolgálhatnak (Veres 1953:22–23).

Szabó Pál több cikket is közölt a kialakult vitában, és főként azt hangsúlyozta, hogy az olvasókörök, demokratikus belső szabályok szerint működő autonóm közösségek voltak, melyek a tényleges művelődési funkciójuk mellett, kulturált közeget biztosítottak tagjaik számára az őket érintő kérdések megvitatására, a szabad véleménycserére is. A legfontosabb feladat tehát ennek a lehetőségnek a megteremtése (Szabó 1953:17).

A könyvtáros szakemberek részéről Sallai István, az Országos Széchenyi Könyvtár igazgatóhelyettese egyértelműen állást foglalt az olvasókörök közösség-szervező és kulturális értékteremtő szerepe mellett. Szorgalmazta a régi egyesületi hagyományok felélesztését, ahol még megvannak ennek a gyökerei. A kultúrákövetítés legjobb példájaként értékelte a könyvtári és kultúrotthoni funkciót egyesítő, az olvasásra, szabad eszmecserére, igényes szórakozásra egyaránt helyet biztosító olvasóköröket. Fontos feladatnak tekintette, hogy a sajátos egyesületi munkamódszereket részletesen bemutassák a szakajtón keresztül, mert így az újonnan létrehozott kultúrházak és népkönyvtárak személyzete is fel tudja használni azokat saját intézménye működésének fejlesztése során (Sallai 1954:23–25; Kovalcsik 2003:826).

A makói könyvtár igazgatója, Iritz György cikkében leszögezte, hogy az olvasókörök régi, elavult könyvtári anyagának begyűjtése indokoltnak tekinthető, hiba volt azonban, hogy magukat az egyesületeket is feloszlatták. Meg kellett volna őrizni ezeket a szervezeteket, és új haladó szellemű könyvekkel feltölteni a könyvtárukat. Iritz, a korszakban megszokott módon Lenint idézte mondandója nyomtatékosítása érdekében, hogy az örökséget nem megszüntetni, hanem fejleszteni kell (Iritz 1953:24).

Zolnay Vilmos, a *Könyvtáros* című lap főszerkesztője az egyik legnagyobb problémát abban látta, hogy az erőltetett ütemben létrehozott, több mint 3000 népkönyvtár működéséhez sem a szükséges tárgyi, sem a személyi feltételeket nem sikerült biztosítani. A gyors és látványos, mennyiségi eredményekre törekvő szervezés során a könyvtárak 30-40%-át a helyi tanácsháza egyik irodájában helyezték el, és kezelésére egy tanácsi dolgozót jelöltek ki, aki nem rendelkezett kellő szakképzettséggel, és nem tudta a könyvtárosi munkához szükséges közvetlen légkört sem kialakítani a helyi lakossággal. Nem volt optimális megoldás az sem, hogy a könyvtárak közel felének kezelésével pedagógusokat bíztak meg, akiket az iskolai teendők ellátása oly mértékben leterhelt, hogy nem tudtak elég időt szánni az állomány kezelésére és az olvasás népszerűsítésére. Komoly eredményt csak azok a könyvtárak értek el, ahol volt képzett könyvtáros, és a látogatóknak olvasóterem, beszélgetési lehetőség állt rendelkezésére (Zolnay 1953:23-24; Kovalcsik 2003:825).

Erényi Tibor, a Munkásmozgalmi Intézet történésze amellet foglalt állást, hogy az olvasókörök a magyar kulturális tömegmozgalom haladó hagyományait képviselték, és ennek a hagyománynak az ápolásáról a szocialista kultúra sem mondhat le. Bár kijelentése alapvetően az agrárszocialista egyesületekre vonatkozott, a többi olvasókör vonatkozásában is cáfolta, hogy azok a társadalmi progressziót visszafogó szerepet játszottak volna. Szakmai véleménye bizonyos értelemben az egyesületek és azok tagságának politikai rehabilitációját jelentette, a feloszlátásukat elrendelő korábbi hivatalos állásponthoz képest (Erényi 1953:21).

Voltak természetesen ellentétes vélemények is, bár lényegesen kisebb számban, melyek gyakran elég jól érzékelhető elfogultságról tanúskodtak. Darvas József népművelési miniszter változatlanul szükséges és helyes intézkedésnek tekintette az olvasókörök felszámolását. Véleménye szerint, az egyesületek a birtokos parasztság osztályérdekeit szolgálták, ami szemben állt a népi demokrácia közösségi tulajdont preferáló törekvéseivel. Könyvtáruk, kulturális programjaik népies vagy olcsó kispolgári ízlést tükröztek. Mindezzel le kellett számolni, mert a társadalom forradalmi átalakítása gyökeresen új művelődési viszonyok kiépítését követelte meg (Darvas 1953:2).

Hontváry Gyula, a zalaszentmihályi kultúrotthon igazgatója szerint a népművelés területén tapasztalható problémák oka nem az intézményrendszerben, hanem az emberekben, a befogadó közönségben keresendő. A maradi szemléletű agrártársadalom megszokta a régi olvasóköri közeget, és minden mástól, így a kultúrházak szolgáltatásaitól is idegenkedik. Hontváry, a korábbi merev ideológiai nézetekhez igazodva kijelentette, hogy az olvasókörök évtizedeken át csak rontották a parasztság irodalmi ízlését, amit a népművelés területén dolgozók csak nehezen tudnak kijavítani. Taktikai okokból azonban ő is hasznosnak tartotta, hogy próbálják „olvasókörösebbé” tenni a kultúrházakat, így talán könnyebben elfogadják azokat az emberek (Hontváry 1953:24; Kovalcsik 2003:825).

Az 1953 őszen kibontakozó vita alapvetően nem az újonnan létrehozott kultúrházak és könyvtárak tevékenységét támadta, csak felhívta a figyelmet azokra a hiányosságokra, amelyek az új intézményrendszer működését kísérték, és amelyeket annak idején az olvasókörök ki tudtak

küszöbölni. A hozzászólások azonban az olvasókörök konkrét kérdésén túl a közművelődés meghatározó elveit és legfontosabb gyakorlati feladatait is érintették, és a kultúra demokratizálása, a közösségépítő funkciót ellátó, helyi igényekre építő, társadalmi kezdeményezéseket felkaroló, decentralizált intézményrendszer kiépítése mellett foglaltak állást (T. Kiss 2000:73; Kovalcsik 2003:828).

Az olvasókörökkel, illetve szélesebb értelemben, a közművelődés egész helyzetével, fejlesztésének irányaival kapcsolatos vita 1954–1955 folyamán tovább folytatódott. A polémia a *Művelt Nép* mellett bekapcsolódott a *Könyvtáros*, a *Könyv*, a *Népművelés* és néhány más lap is. Berza László a Népművelési Minisztérium Könyvtári Osztályának vezetője kifejtette, hogy az olvasókörök, főleg a külterületen, a legfontosabb kulturális intézménynek számítottak, melyek a művelődés mellett, társadalmi, közéleti funkciót is elláttak. A gazdasági változások nyomán az 1950-es években megindult a tanyavilág felszámolása, de még igen jelentős a külterületen élő népesség aránya. Az olvasóköröket felszámolták, új kultúrházak viszont nem épültek a tanyavilágban. Így a lakosság művelődési lehetőségei nagymértékben beszűkültek, pedig igény van az embereken. Ezen a helyzeten az olvasókörök újjáalakulása segíthet (Berza 1954:21–24).

Varga Imre arra hívta fel a figyelmet, hogy a kultúrházak képesek egy-egy jó program biztosítására, a rendezvények között viszont üresen állnak. Meg kellene nyitni azokat a helyi társasélet számára, amit hajdan az olvasókörök biztosítottak. Ennek révén a népművelési apparátus is visszaszerezhetné a tekintélyét, amit az átpolitizált programok miatt elveszített. Több hozzászóló említette, hogy a közművelődési intézmények, a kultúrházak élére sok, kellő hozzáértéssel nem rendelkező, közigazgatásból áthelyezett káder, vagy protekcióval kinevezett vezető került, akik a lakosság igényeit figyelmen kívül hagyva a homogenizáló, uniformizáló szovjet népművelési modell megvalósítását erőltették (Varga 1954:23; T. Kiss 2000:74).

Pesold Ferenc, Népművelési Minisztérium munkatársa leszögezte, hogy a kultúrházak és népkönyvtárak a jövőben sem tudják önmagukban kielégíteni egy nagyobb közösség minden művelődési igényét, mert a közösség különbözőképpen gondolkodó, eltérő érdeklődésű csoportjai más-más kulturális tartalmakat, formákat éreznek magukhoz közelállónak. Így az állami intézményrendszer további bővítése esetén is szükség lesz az olvasókörökhöz hasonló öntevékeny társadalmi egyesületek kulturális szerepvállalására (Kovalcsik 2003:829–830; Pesold 1954:11).

Kezdeményezések az olvasókörök újraszervezésére

A Nagy Imre kormány időszakában, a politikai enyhülés és a rugalmasabbá váló adminisztráció adta lehetőségeket kihasználva, más társadalmi egyesületek létrejöttével párhuzamosan 2–300 olvasókör is újjáalakult. Ahol elég erősek voltak a közösségi hagyományok, és még rendelkezésre állt, visszakérhető volt az egykori épület, újraindult az egyesületi élet. Az új rendelkezések értelmében a megalakuló kulturális szervezetek könyvtári anyagot kérhettek a Népművelési Minisztériumtól. A szűkös készletek miatt ez mindössze 50–100 kötetet jelentett, gyakran nagyszámú politikai brosúrával. Mindennek nyomán fokozatosan aktivizálódott a körök tagságát adó társadalmi bázis, újraszerveződött a helyi közösség, melyet az előző 3–4 év során minden eszközzel igyekezett a hatalom atomizálni (Beck 1985:243; Rostás 1994:6).

Mivel az olvasókörök körüli vita nem egyszerűen ezeknek a sajátos egyesületeknek a szerepéről szólt, hanem közvetlenül érintette a demokratikus viszonyokkal, a társadalmi önszerveződéssel

kapcsolatos kérdéseket, a téma napirendre került a legmagasabb politikai fórumokon is. Nagy Imre az MDP III. kongresszusán (1954. május 24–30.) kijelentette, hogy a korábbinál nagyobb teret kell adni a tömegkezdeményezéseknek, és támogatni kellene a hagyományos egyesületi formák (olvasókörök, gazdakörök) újraélesztését. A miniszterelnök kíváncsún tartotta a társadalmi öntevékenység lehetőségeinek bővítését, nem tartott attól, hogy a helyi közösségi életet, a közművelődést szervező civil egyesületek veszélyeztetik a kommunista párt politikai pozícióit (Kovalcsik 2003:827).

A Hazafias Népfront 1954. október 23–24. között tartott I. kongresszusán a szervezet fontos feladataként határozták meg, hogy nyújtson segítséget régi, feloszlott olvasókörök újjászervezéséhez, illetve új egyesületek létrehozásához. A határozat megszületése előtt egyébként komoly viták folytak a népfront vezetésén belül, hogy kiálljanak-e az autonóm civil szervezetként működő olvasókörök támogatása mellett. Nagy Imre eredeti elképzelését, hogy a népfront független tömegszervezetként működjön (saját tagsággal), az MDP első titkára, Rákosi Mátyás, és a párt ortodox szárnyának ellenállása miatt nem lehetett megvalósítani. A népfront új vezetése ezért arra gondolt, hogy az olvasókörök és más újjáéledő civil szervezetek láthatnák el a saját tagokkal nem rendelkező mozgalom helyi képviselőit (T. Kiss 2000:73).

Rákosi és a körülötte csoportosuló pártbürokrácia 1955 elején mind határozottabban lépett fel a demokratizálási folyamat jegyében bevezetett reformok ellen. Az MDP Központi Vezetőségének a Hazafias Népfront működéséről szóló 1955. február 16-i határozata ugyan megerősítette, hogy a népfront bizottságok működjenek közre az olvasókörök, gazdakörök újjáalakulásánál, az alapszabályok megszerkesztésénél. Leszögezte azonban azt is, hogy a megalakuló egyesületek nem tekinthetők a népfront helyi szerveinek, azok politikai ellenőrzése és irányítása a területileg illetékes pártszervezetek feladata. Az olvasókörök létrehozását csak a helyi körülmények függvényében, indokolt esetben kell támogatni, és gondoskodni kell arról, hogy tevékenységükben érvényesüljön a kommunista párt befolyása (Szabó 1977:215–216).

Rákosi és köre hamarosan elérte, hogy Nagy Imrét leváltásák, és a párt- és állami vezetésben újra az ortodox irányvonal kerüljön fölénybe. Az MDP KV 1955. június 7–8-i ülésén a parasztsággal való együttműködés helyett már ismét a falusi osztályharc éleződésével kapcsolatos álláspont kapott hangsúlyt. Rákosi azt állította, hogy az olvasókörök a tsz-szervezéssel szembeni paraszti ellenállás szervező erői lehetnek, ezért le kell őket választani a népfrontról, és közvetlen állami, minisztériumi ellenőrzés alá kell vonni. Fordulat történt a Népművelési Minisztérium hivatalos álláspontjában is, amely már kritizálta az olvasó- és gazdakörök újjáalakítására tett lépéseket. Mindezt a kultúrház-mozgalom ellen irányuló akcióként értékelte, amely mögött a magánparaszti gazdálkodás fenntartást szorgalmazó „narodnyik” nézetek állnak. Ennek nyomán 1956 szeptemberében a Minisztertanács az 1954-től viszonylag nagyobb számban újrainduló olvasókörök, gazdakörök, népkörök állami felügyelete mellett döntött. Ezzel a művelődés központilag kiépített intézményrendszerén kívül, minden hasonló célú civil szervezetet is közvetlen állami ellenőrzés alá kívántak vonni (Kovalcsik 2003:833-834).

1956. november 20-án, a forradalom katonai leverése után, de még a forradalom szellemében a Népművészeti Intézet dolgozói „nyílt levélben” fogalmazták meg a népművelés területén tapasztalt problémákat. Kijelentették, hogy a terület megújítását, a magyar társadalom sajátos viszonyainak megfelelő megoldások alkalmazását az elmúlt években a MDP Kulturális osztálya és a Népművelési Minisztérium sztálinista szemlélete és bürokratikus módszerei akadályozták. A propaganda jellegű, aktuálpolitikai célokat szolgáló népművelés, a „brosúra-kultúra” csak elidegenítette az embereket,

akik vagy teljesen passzívvá váltak, vagy olcsó, színvonalatlan szórakozási lehetőségeket kerestek. Vissza kell térni a szó valódi értelmében vett közösségi művelődéshez (T. Kiss 2000:75; Muharay – Széll 1989:38–39).

Az új hatalom, a Kádár-rendszer berendezkedése kezdetben még bizonyos teret biztosított ezeknek a gondolatoknak. Ibos Ferenc a Művelődésügyi Minisztérium osztályvezetője, s egyben a *Népművelés* felelős szerkesztője 1957 szeptemberében szintén állást foglalt a közművelődés decentralizálása mellett. Hangsúlyozta, hogy a kultúrházakat hivatal jellegű állami intézményekből művelődési otthonokká kell átalakítani. A kulturális szférát meg kell tisztítani a levitézlett káderektől, és amíg nem állnak rendelkezésre kellő számban képzett népművelési szakemberek, pedagógusokat kell bevonni ebbe a munkába, félfüggetlen státuszban, külön díjazásért. Debrecenben, a Kossuth Lajos Tudományegyetem Pedagógia Tanszéke Jausz Béla és Durkó Mátyás irányításával már 1956 őszén népművelő részképzést indított (Ibos 1957:16–17).

Az agrárvidékek kulturális helyzetének jó ismerője, Simándi Béla, egykori tanyai tanító, majd népművelési titkár és újságíró, 1957 őszén örömmel számolt be a *Szabad Föld* hasábjain, hogy a nehézségek ellenére a feloszlott olvasókörok egy része újjáalakult és eredményesen működik. Hódmezővásárhelyen – amely korábban is élénk egyesületi élet központja volt – 16 olvasókör újíttotta fel a működését. Ezek 1500–1700 főnyi tagsággal rendelkeztek, de a családtagok, ismerősök bevonásával ennél jóval több embert fogtak össze. A téli hónapokra különböző felnőttképző tanfolyamokat hirdettek és igyekeztek gyarapítani a könyvtárukat (Simándi 1957:3).

1958-ban az olvasókörok visszakerültek a Hazafias Népfront irányítása alá. A márciusban megjelenő kormányrendelet értelmében az ilyen jellegű társadalmi szervezetek csak, mint a népfront fiókegyesületei kaphattak működési engedélyt. Közben azonban maga a népfront is megváltozott, közvetlen pártirányítás alá került. Az olvasókörokkal szembeni elvárás a központilag engedélyezett kulturális programok és felnőttképzési tanfolyamok megvalósítása volt. A szervezeti csatlakozáson kívül az előírások között szerepelt, hogy a körok működését a helyi népfront-elnökök folyamatosan ellenőrizték. Mindez, ha jelentős mértékben korlátozta is az egyesületek mozgásterét, nem akadályozta meg a hagyományos olvasóköri tevékenység és a közösségi élet kibontakozását. A nagyobb egyesületek 150–200 fős tagsággal működtek, ünnepeket, bálakat, tanfolyamokat, kirándulásokat szerveztek. Csatlakoztak a külterületi utak kiépítéséért, a tömegközlekedés, a postai szolgáltatások, az egészségügyi ellátás javításáért, a gazdasági terhek csökkentéséért indított lakossági mozgalmakhoz. A korlátozó körülmények ellenére a működő egyesületek mindent megtettek, hogy tagságuk, illetve a környék lakossága számára biztosítsák a közösségi élet, a művelődés, a kulturált szabadidő eltöltés lehetőségét (T. Kiss 2000:160).

Az 1950-es évek végén azonban ismét megváltozott a társadalmi, politikai környezet. Újraindult a tsz-esítés, megszűntek a magánparaszti gazdaságok, megkezdődött a tanyavilág végleges felszámolása. A nagy léptékű iparfejlesztés nyomán nagyarányú vándorlás zajlott faluról a városok felé. Az olvasókörok tagsága által képviselt autonóm kistulajdonosi szemlélet ismét ellentmondásba került a kormányzati törekvésekkel. Az egyesületeket a hatalom megpróbálta felhasználni, hogy a tagok egyéni példamutatással agitáljanak a szövetkezetekbe való belépés mellett, és a közös rendezvények, még a kulturális programok is a kollektivizálás gyorsítását szolgálják. Az egyesületek azonban ezt a szerepet nem kívánták eljátszani, így az 1960-as évek elején ismét megindult a felszámolásuk, vagy hivatalos betiltás nélkül is, az adminisztratív akadályok, az anyagi feltételek hiánya, illetve a tagság elköltözése miatt, a működés ellehetetlenülése folytán maguktól megszűntek (Veres 1953:22; Berza 1954:22; Jobbáné

Összegzés

Az olvasókörok felszámolása, székházuk, kulturális javaik elpusztulása, szétszóródása komoly veszteséget jelentett elsősorban az agrárnépesség, a vidéki kistelepülések lakossága számára. A városi centrumoktól távol élő emberek közösség-szervező erő, érdekérvényesítési fórum, társas művelődést, felnőttképzést, szórakozási lehetőséget biztosító szervezet nélkül maradtak. Elvesztett az a maguk teremtetten otthonos közeg, amely nemcsak a lakosság társadalmi és kulturális törekvéseiről tanúskodott, hanem fontos szocializációs, igényteremtő, ízlésformáló, társas kompetenciákat fejlesztő faktorként működött a helyi társadalomban. Mindezt a hiányt az állami közművelődési intézményrendszer – főként kezdetben erősen átpolitizált, szakmai szempontból nem kellően megalapozott – tevékenysége, a kultúrházak, könyvtárak számának növekedése ellenére sem tudta pótolni.

Felhasznált irodalom:

- Beck Zoltán (1985): Köri élet Orosháza külterületén. In: Tóth József (szerk.): Az orosházi tanyavilág átalakulása. Orosháza, Orosháza Város Tanácsa. 239–313. p.
- Berza László (1955): Tanyai könyvtárak helyzete. In: Könyvtáros, 4. évf. 10. sz. 21–24. p.
- Darvas József (1953): Népművelési munkánk feladatai. In: Művelt Nép, 4. évf. 11. sz. 2. p.
- Erényi Tibor (1953): Hozzászólás az olvasókörok kérdéséhez. In: Művelt Nép, 4. évf. 12. sz. 21. p.
- Halász Csilla (2013): A nép művelése. Agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején. Budapest, Pest Megyei Levéltár.
- Hontváry Gyula (1953): Olvasókör vagy Népház? In: Művelt Nép, 4. évf. 9. sz. 24. p.
- Ibos Ferenc (1957): Népművelési apparátus, népművelési munka. In: Népművelés, 4. évf. 9. sz. 16–17. p.
- Iritz György (1953): Az örökség fejlesztése. In: Művelt Nép, 4. évf. 9. sz. 24. p.
- Jobbáné Szabó Enikő (1999): Adalékok a szegedi és Szeged környéki olvasókörokhöz. In: Zombori István (szerk.): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Historica, 2. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 461–494. p.
- Király István (1998): Balmazújvárosi krónika. A második világháborútól a millicentenáriumig. Debrecen, Csokonai.
- Kovalcsik József: A kultúra csarnokai. Budapest, 2006, EPL.
- Mesterházi Lajos (1953): Élnék-e a magyar falusi olvasóköri mozgalom hagyományai? In: Művelt Nép, 4. évf. 8. sz. 29–30. p.
- Mikusik Árpád (1952): A szépirodalmi olvasókörokről. In: Könyvbarát, 2. évf. 5. sz. 10–13.
- Muharay Elemér – Széll Jenő (1989): Nyílt Levél. In: Hitel, 2. évf. 5. sz. 38–39. p.
- Pesold Ferenc (1954): A városi kultúrotthonok elszigeteltségéről. In: Népművelés, 1. évf. 10. sz. 11. p.
- Pogány György (2017): Olvasómozgalmak, olvasói kampányok 1945–1956 között. In: Könyvtári Figyelő, 63. évf. 3. sz. 402–415. p.
- Rostás Istvánné (1994): A vásárhelyi olvasóköri mozgalom. A Belsőerzsébeti Olvasókör története. In: A Hónap, 12. évf. 5. sz. 3–7. p.

- Sallai István (1954): Az olvasókörokről. In: Könyvtáros, 4. évf. 1. sz. 23–25. p.
- Simándi Béla (1957): Aranyadalmi emlék. In: Szabad Föld, 13. évf. 9. sz. 3. p.
- Sóber Péter (2006): Olvasókörok Bács-Kiskun megyében, különös tekintettel a Szakmári Katolikus Olvasókörrre (1910–1949). In: Bács-Kiskun Megye Múltjából. Kecskemét, BKML. 88–100. p.
- Szabó Bálint (szerk.) (1977): A magyar népfrent története. Dokumentumok 1935–1976. II. köt. Budapest, Kossuth.
- Szabó Pál (1953): Hozzászólás az olvasóköri vitához. In: Művelt Nép, 4. évf. 10. sz. 17. p.
- Szathmáry Lajos (1947): Egy önkéntes ügyvezető emlékeiből. In: Új Szántás, 1. évf. 8–10. sz. 542–546. p.
- T. Kiss Tamás (2000): A népművelőtől a kulturális menedzserig. Budapest, Új Mandátum.
- Vadász István (1998): Két kezdet: Az öntevékeny társadalmi szervezetek településenkénti megoszlása az Alföldön a XIX. és a XX. század végén. In: Novák László (szerk.): Az Alföld társadalma Nagykőrös, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. 643–656. p.
- Varga Imre (1954): Lesz-e gyümölcs a fán? In: Népművelés, 1. évf. 10–11. sz. 24. p.
- Veres Péter (1953): Legyenek az olvasókörok a társas élet otthonai. In: Művelt Nép, 4. évf. 9. sz. 22–23.
- Zolnay Vilmos (1953): Ki a jó falusi könyvtáros? In: Művelt Nép, 4. évf. 9. sz. 23–24. p.